

ילמד ענוים דרכו - שנה א

י"ג מידות - אומרים או עושים?

הרב רן כלילי

שמות פרק לד

וַיֵּרֶד ה' בְּעָנָן וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'. וַיַּעֲבֹר ה' עַל פְּנֵי וַיִּקְרָא ה' ה' - לְרַחוּם וְחַנּוּן אָרְהָ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְאֱמֶת. נִצַּר חֶסֶד לְאֲלֹפִים נִשְׂא עֹון וְפָשַׁע וְחִטָּאָה וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה פֶקֶד עֹון אָבוֹת עַל בְּנִים וְעַל בְּנֵי בְנֵי בְנִים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רְבָעִים. וַיִּמְהַר מִשָּׁה וַיִּקְדֹּ אַרְצָה וַיִּשְׁתַּחֲוֶה. וַיֹּאמֶר אִם נָא מִצְּאִתִּי חוּ בְּעֵינַיִךְ - דְּנִי יְלֹה נָא - דְּנִי בְּקִרְבְּנִי כִי עִם קִשָּׁה עֵרְפִי הוּא וְסִלְחָתָ לַעֲוֹנָי וְלַחֲטָאתַי וְנִחַלְתָּנִי. וַיֹּאמֶר הִנֵּה אֲנִי כֹרֵת בְּרִית נֶגֶד כָּל עַמְךָ אֲעֲשֶׂה נִפְלְאוֹת אֲשֶׁר לֹא נִבְרָאוּ בְּכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הַגּוֹיִם וְרָאָה כָּל הָעָם אֲשֶׁר אֲתָה בְּקִרְבּוֹ אֵת מַעֲשֵׂה ה' כִּי נִוְרָא הוּא אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה עִמָּךְ.

ראש השנה יז, ב

"יעבור ה' על פניו ויקרא" - אמר רבי יוחנן: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח ציבור, והראה לו למשה סדר תפילה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין - יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם. אמר רב יהודה: ברית כרותה לשלוש עשרה מידות שאינן חוזרות ריקם, שנאמר: "הנה אנכי כורת ברית".

רש"י שם

ברית כרותה לשלוש עשרה מידות הללו, שאם יזכירום ישראל בתפילת תעניתם - אינן חוזרות ריקם.

ספר מלמד התלמידים לשבת שובה

לפיכך נהגו כל ישראל בימים אלו בכל מקום לקום בלילות ולהתפלל ולהתוודות, ולהזכיר י"ג מידות שהיא ברית כרותה שאינם חוזרות ריקם כמו שדרשו על מה שכתוב: "הנה אנכי כורת ברית". והוא שאנו אומרים: "זכור לנו היום ברית שלוש עשרה".

ספר ראשית חכמה, שער הענוה, פרק ראשון

והדבר קשה, שהרי אנו רואים שכמה פעמים אנו מזכירין י"ג מידות ואיננו נענים?

רמב"ם הלכות דעות פרק א-ב

דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם... שתי קצוות הרחוקות זו מזו שבכל דעה ודעה - אינן דרך טובה ואין ראוי לו לאדם ללכת בהן ולא ללמדן לעצמו, ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן או מוכן לאחת מהן או שכבר למד אחת מהן ונהג בה - יחזיר עצמו למוטב וילך בדרך הטובים והיא הדרך הישרה. הדרך הישרה היא מידה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו

דף מקורות

לאדם. והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שווה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו... כל אדם שדעותיו דעות בינוניות ממוצעות נקרא חכם.

ומי שהוא מדקדק על עצמו ביותר ויתרחק מדעה בינונית מעט לצד זה או לצד זה נקרא חסיד...

ומצווין אנו ללכת בדרכים האלו הבינונים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר והלכת בדרכיו. כך למדו בפירוש מצוה זו, מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום...

בני אדם שנפשותיהם חולות, מתאווים ואוהבים הדעות הרעות... וכיצד היא רפואתם? מי שהוא בעל חמה אומרים לו להנהיג עצמו שאם הוכה וקולל לא ירגיש כלל, וילך בדרך זו זמן מרובה עד שיתעקר החמה מלבו... ויחזור לדרך האמצעית שהוא דרך הטובה. ולכשיחזור לדרך האמצעית ילך בה כל ימיו...

ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינונית אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר...

מורה הנבוכים א, נד

אחרית כוונת שאלתו, סוף המאמר: "ואדער למען אמצא חן בעיניך, וראה כי עמך הגוי הזה" - כלומר אשר אני צריך להנהיג בפעולות אלך בהם בדרך פעולותיך בהנהגתם...

וכן נמצא בפעולותיו הבאות בבני אדם ממכות גדולות ירדו בקצת אישים להמיתם... והרבה מאלו הפעולות, אשר לא יבאו מאחד ממנו לאחר אלא מכעס גדול או קנאה עצומה או בקשת גאולת הדם, ונקרא לפי אלו הפעולות "קנא ונוקם ובעל חמה ונוטר", רוצה לומר כי הפעולות - אשר כיוצא בהם יבאו אצלנו על תכונה נפשית והיא הקנאה או בקשת גאולת הדם או הנקמה או הכעס - יבואו ממנו יתעלה כפי התחייב הנענשים...

וצריך למנהיג המדינה כשיהיה נביא שידמה באלו התארים ויבואו מאיתו אלו הפעולות כשיעור וכפי הדין, לא לרדיפת ההיפעלות לבד ולא ישלח רסן הכעס ולא יחזק מידות הפעלויות בו.

מורה הנבוכים ג, נד

מכיוון שהזכרנו את הפסוק הזה ואת הנפלאות שהוא כולל, והזכרנו את דברי החכמים ז"ל לגביו, הבה נשלים את מה שהוא מכיל. כי בפסוק זה, בהבהירו את התכלית הנאצלת ביותר, אין הוא מסתפק בהשגתו יתעלה בלבד. שהרי לו זאת הייתה כוונתו היה אומר: "כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי" וקוטע את הדיבור, או היה אומר: השכל וידוע אותי כי אני אחד, או היה אומר: כי אין לי תמונה, או: כי אין כמוני - וכיוצא בזה. אבל הוא אומר: יש להתפאר בהשגתי ובידיעת תארי, והכוונה למעשיו...

והוא הבהיר לנו בפסוק זה שהמעשים שאתה חייב לדעת ולחקות הם: "חסד, משפט וצדקה". הוא מוסיף עניין אחר חשוב, והוא דברו: "בארץ"... הוא אומר שהשגחתו גם בארץ בהתאם לה כשם שהוא משגיח על השמים בהתאם להם, זה דברו: "כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ". אחרי כן השלים את העניין ואמר: "כי באלה חפצתי נאם ה'", כלומר, מטרתו שיהיו מכם חסד משפט וצדקה בארץ - באופן שהבהרנו באשר לשלוש עשרה המידות, שהכוונה היא להידמות אליהן ושזאת תהיה התנהגותו¹.

התכלית שאותה ציין בפסוק זה היא אפוא שהוא הבהיר ששלמות האדם שבה יתפאר באמת היא מדרגתו של מי שהגיע להשיג את ה-ל יתעלה כפי יכולתו וידוע כיצד היא השגחתו בברואיו בהביאו אותם לידי מציאות ובהנהיגו אותם. לאחר אותה

¹ ספר המצוות מצווה ת: "היא שציונו להידמות בו יתעלה כפי היכולת, והוא אומר: "והלכת בדרכיו", וכבר נכפל זה הציוויו ואמר: "ללכת בכל דרכיו" ובא בפירוש: מה הקב"ה נקרא חנון - אף אתה היה חנון, מה הקב"ה נקרא רחום - אף אתה היה רחום, מה הקב"ה נקרא חסיד - אף אתה היה חסיד. וכבר נכפל זה העניין בלשון אחר ואמר: "ואחרי ה' - להיכנס תלכו", ובא בפירוש, שרצה לומר להידמות בפעולותיו הטובות והמידות הנכבדות שיתואר בהם האל יתעלה..."

דף מקורות

השגה, אותו אדם יתכוון בהתנהגותו תמיד לחסד משפט וצדקה מתוך הידמות אל מעשיו יתעלה כמו שהסברנו מספר פעמים בספר זה.

ספר ראשית חכמה הנ"ל, שער הענווה, פרק ראשון

והדבר קשה, שהרי אנו רואים שכמה פעמים אנו מזכירין י"ג מידות ואיננו נענים? אלא אומרים הגאונים, כי כוונת "יעשו לפני כסדר הזה" - אין הכוונה לבד על עטיפת טלית, אלא שיעשו סדר המידות שלימד הקדוש ברוך הוא למשה שהוא -ל רחום וחנון, דהיינו מהו רחום אף אתה תהיה רחום וכו' וכן לכל י"ג מידות.

ראש השנה יז, א

אמר רבא: כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר: "נשא עוון ועובר על פשע" - למי נושא עוון? למי שעובר על פשע.

רב הונא בריה דרב יהושע חלש, על רב פפא לשוולי ביה. חזייה דחליש ליה עלמא, אמר להו: צביתו ליה זוודתא (הכינו לו צידה לדרך=תכריכים). לסוף איתפח, הוה מיכסיף רב פפא למיחזייה. אמרו ליה: מאי חזית? אמר להו: אין, הכי הוה. ואמר להו הקדוש ברוך הוא: הואיל ולא מוקים במיליה - לא תקומו בהדיה, שנאמר: "נשא עוון ועבר על פשע" למי נושא עוון? לעובר פשע.

"לשארית נחלתו", אמר רבי אחא בר חנינא: אליה וקוץ בה, לשארית נחלתו - ולא לכל נחלתו, למי שמשים עצמו כשירים.

מאור ושמש בראשית פרשת ויחי

ונראה, שמפני כך הלכה פסוקה שאין הי"ג נאמרים רק בציבור כשיש מנין, ולא ביחידות. מפני שאין תלויה באמירה לבדה - רק בהעשייה - אם עושים המידות, כנזכר לעיל. והנה בהציבור, כשיש מנין אזי בכל אחד נמצא איזה מידה מי"ג מידות: בזה מידת 'רחום', בזה מדת 'חנון', בזה 'ארך אפים', בזה 'רב חסד', אזי קורא אני שפיר 'כל זמן שְׁכַנְי יעשו כסדר הזה אזי אני מוחל', לאפוקי ביחיד.

אגרא דפרקא (רבי צבי אלימלך מדינוב) את שמט

"ויצב שם מזבח, ויקרא לו -ל -להי ישראל".

רש"י: "לא שהמזבח קרוי -להי ישראל, אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עימו והצילו קרא שם המזבח על שם הנס, להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם, כלומר מי שהוא -ל הוא הקב"ה הוא ל-להים לי ששמי ישראל. ורבותינו דרשוהו שהקב"ה קראו ליעקב אל. ודברי תורה "כפטיש יפוצץ סלע", מתחלקים לכמה טעמים, ואני ליישב פשוטו ומשמעו של מקרא באתי."

ולא ידעתי למה ירחיק כל כך רש"י ז"ל הדרשה?

והנראה שהוא לחיבת ולטובת ישראל. דהנה דרשו רז"ל שאמר הקב"ה למשה אם יעשו בני לפני כסדר הזה אני מוחל את כל עוונותיהם. והנה יש לפרש העניין על ב' דרכים: אחד כפשוטו - אם יעשו בני לפני כסדר הזה היינו שיתעטפו ויקראו לפני הי"ג מידות -ל רחום וחנון" וכו'. דרך השנייה - אם יעשו בני לפני כסדר הזה היינו שיתנהגו גם הם בדרך י"ג מידות מה הוא רחום וכו' מה הוא חנון וכו'. והנה להכריע איזה פשט הוא אמיתי נשמע מהמידה הראשונה: -ל. הנה אי אפשר לומר "מה הוא -ל אף אתה תהיה אל!" על כורח לומר דהפשט הוא באמירה בלבד סגי! וכתב בזה הרב הגדול בעל הפלאה: "-ל, הורית לנו לומר שלוש עשרה" ודו"ק. והנה זה יונח אם נאמר שהש"י לא קראו ליעקב אל, משא"כ אם נאמר דהש"י קראו ליעקב אל, הנה אפשר להיות אדם בארץ שיהיה לו מידה להיקרא אל, א"כ נוכל שפיר לומר דהפשט הוא כדרך הב'!

דף מקורות

והנה לזכות את ישראל שיצאו ידי חובתם בקריאה בלבד, הרחיק רש"י ז"ל את המדרש הזה מפשוטו וקירב את הפשוט. והבן הדבר.

ספר ישמח משה, פרשת כי תצא דף קכב

והנה קושיית האלשיך ומהר"ם ש"ף כחומה נצבה על זה, דהא בין המידות הוא שם הוי"ה, והוא מורה על שמהוה כל הויות ומי יעשה כמעשהו, ו-ל הוא מורה על גבורתו ויכולתו ומי יעריך אליו?

לא קשה מידי, דוודאי בכל המידות אי אפשר להיות ממש כמו הקב"ה, ד"אל מי תדמינו ואשווה יאמר קדוש", רק שיהיה דמיון מה, הכי נמי דוודאי מה שמהוה כל הויות, אינו עניין לשלוש עשרה מידות הרחמים, רק מה שמורה על ענוותנותו הוא העניין השייך לשלוש עשרה מידות הנ"ל, כי שוכן את דכא להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים, הכי נמי ראוי להדמות בדרכיו להתנהג בענווה, וכן -"ל" הוא מורה על שכובש כעסו בחזקה, הכי נמי האדם צריך לכבוש כעסו בחזקה ושלא יכעוס כלל וכלל כי מידה מגונה היא מאוד.

ספר תומר דבורה לרמ"ק, א-ב

האדם ראוי שיתדמה לקונו ואז יהיה בסוד הצורה העליונה, צלם ודמות. שאלו ידומה בגופו ולא בפעולות, הרי הוא מכזיב הצורה ויאמרו עליו צורה נאה ומעשים כעורים. שהרי עיקר הצלם והדמות העליון הן פעולותיו, ומה יועיל לו היותו כצורה העליונה, דמות תבנית אבריו, ובפעולות לא יתדמה לקונו. לפיכך ראוי שיתדמה אל פעולות הכתר, שהן י"ג מידות של רחמים עליונות ורמוזות בסוד הפסוקים: "מי -ל כמוך נשא עוון ועבר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו כי חפץ חסד הוא; ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו ותשליך במצלות ים כל חטאתם; תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם". אם כן ראוי שתמצאנה בו י"ג מידות אלו. ועכשיו נפרש אותן הפעולות היוצאות מן המידות, הראויות שתהיינה בו וכו'.

ולכך אל ילזו מעיני השכל שלוש עשרה מידות אלו והפסוק לא יסוף מפיו, כדי שיהיה לו למזכרת. כאשר יבוא לו מעשה שיצטרך להשתמש במידה אחת מהן, יזכור ויאמר: "הרי דבר זה תלוי במידה פלונית, איני רוצה לזוז ממנה, שלא תתעלם ותסתלק המדה ההיא מן העולם".

בני יששכר, אלול, ב, ד

וכבר ידעת דהדבר המסופק אצלנו להלכה ע"פ התורה לא בשמים היא ולא פסקינן הלכה בשמים רק כאשר יפסקו הבית דין של מטה כן יקום... ולזה רש"י בדורו פסק הלכה אשר דברי רז"ל בפסוק "ויקרא לו -ל" - אין כוונתם שיהיה זה דווקא כוונת המאמר משום דאי אפשר לאדם להיות -ל... ולפי זה על כורחך פירוש המאמר המקובל מסיני "אם יעשו לפני" הכוונה באמירה בעלמא. ויקיימו למעלה מה שנתקבל בבית דין של מטה דאפילו באמירה בעלמא הי"ג מידות של הרחמים אב הרחמים ימחול ויסלח ויכפר לעוונותינו ולחטאינו ופשעינו ויהפוך לנו מידת הדין למידת הרחמים, אמן.

מהר"ם שיף

דלא נאמר אלא שאין חוזרות ריקם. ואין הכי נמי דאם אין עושה כולה, חציה הוא עושה ומבטלת מקצתה.

מהר"ל (רבי יהודה ליוואי) באר הגולה באר הרביעי פרק יב

אם האדם מעיין בתפילתו ואינו פונה מן השם יתברך, כך השם יתברך נמצא אליו גם כן לגמרי. ומה שאמר "שנתעטף כשליח ציבור", מפני כי העיסוף של שליח ציבור הוא שלא יהיה לו נטייה ימין ושמאל לשום צד כלל, וזהו העיסוף, ואז הקריאה בכוונה

דף מקורות

לגמרי מתוך עומק הלב ואמיתותו. ולא כך כאשר אינו מעוטף, שאז אפשר כי הוא פונה לדברים אחרים, ואין הקריאה מאמיתתו, ודבר זה מבואר.

לכך כתיב: "תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו". וכן: "נפשם בהם תתעטף ויזעקו אל ה' בצר להם וגו'". וזה כי העני שהוא חסר הפרנסה, והוא צריך מאוד לפרנסה, מסלק עצמו מכל דבר, עד שאין לו שיתוף לשום דבר, ואז קורא מאמיתתו, וזה "ולפני ה' ישפוך שיחו". וכן "נפשם בהם תתעטף", כי מפני הצרה שהגיע להם סכנה, מסלקים עצמם מכל דבר, מבלי פנות המחשבה לשום דבר. וזה שרצו חכמים גם כן שאמרו: "שנתעטף כשליח ציבור" וקרא לפניו שלוש עשרה מידות, כי כאשר האדם מכוון לגמרי מבלי פנות ימין ושמאל, גם כן השם יתברך נמצא אליו, ואז האדם דבוק בו יתברך במידת טובו.

קדושת לוי (רבי לוי יצחק מברדיצ'ב) ליקוטים

"תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו" - יבואר, כי באמת יש שני בחינות מה שאדם מבקש מאת הבורא ברוך הוא, ובפרט בימים הקדושים והנוראים.

בחינה אחד, מה שהאדם מבקש בשביל טובתו, מה שנוגע לעצמותו, ועל זה מבואר בתיקונים (תיקון ז' ו' דצווחין להקב"ה בשביל טובתם.

ושני, וזהו בחינת האמת, מה שאדם מבקש כי אנחנו נקראים בנים להקב"ה, והוא נקרא אבינו, ובאמת עיקר השמחה של אב מה שראה אצל בנו כל הטובות. ונמצא זה מה שאנו מבקשים מאת הקב"ה, כדי שישמח ה' במעשיו, וכמאמר חכמינו ז"ל בזמן שהאדם בצער שכינה מה אומרת כו', וכשישראל הם בנחת אזי הקב"ה יש לו נחת מזה, ונמצא מה שאדם מבקש טובה וברכה עיקר מבוקשו כדי שיהיה לו להקב"ה כביכול נחת.

וזהו הרמז 'תפלה לעני כי יעטוף', 'יעטוף' מלשון התלבשות, שהוא מתלבש תפילתו. 'ולפני ה' ישפוך שיחו', שעיקר תפילתו לפני ה', כלומר בעד ה', כדי שיהיה לו להקב"ה נחת כשיהיה לו טוב.

כי באמת עיקר תפילת השליח ציבור כדי להוציא את אחרים בתפילתו ולא בשביל עצמו, וזהו הרמז יעשו לפני 'כסדר הזה', עיקר בקשתם יהיה כתפילת השליח ציבור שהוא על אחרים, כן יבקשו העיקר רק כדי שיהיה לי נחת בפדות אותם מצער. וזהו הרמז יעשו 'לפני' כלומר בשבילי, 'כסדר הזה'.

תניא אגרת התשובה ז-ח

ואולם דרך האמת והישר לבחינת תשובה תתאה הם ב' דברים דרך כלל: האחד - הוא לעורר רחמים העליונים ממקור הרחמים על נשמתו ונפשו ה-להית שנפלה מאיגרא רמה חיי החיים ב"ה לבירא עמיקתא הן היכולות הטומאה והסט"א... והשני - לבטש ולהכניע הקליפה וסט"א... והיינו ע"י לב נשבר ונדכה ולהיות נבזה בעיניו נמאס וכו'... להתבונן במה שפעל ועשה בחטאיו בחינת גלות השכינה כנ"ל וגם גרם לעקור נשמתו ונפשו ה-להית מחיי החיים ב"ה והורידה למקום הטומאה... והנה אחרי העמקת הדעת בכל הנ"ל יוכל לבקש באמת מעומקא דלבא "כרוב רחמיך מחה פשעי". כי אזי תקבע בלבו באמת גדל הרחמנות על בחינת -להות שבנפשו ושלמעלה כנ"ל. ובזה יעורר רחמים העליונים מי"ג מדה"ר.

פירוש האלשיך ז"ל, ספר תורת משה על במדבר יד, יז-כ

יאמר "ועתה יגדל נא כוח ה' אשר דברת לאמר: ה' ה' -ל רחום..." - וכו': שמעתי בשם ספר לבנת הספיר, שדקדק באומרו עשו לפני ולא אמר אמרו לפני, כי בזה תשובה אל קצת בלתי נענים על יד הסדר הזה. שהוא כי מה שנדר הוא יתברך שאינם חוזרות ריקם, הוא בעשותנו אנחנו המידות ההם. מה הוא -ל עושה חסד ורחום וחנון, כן אנחנו, וכן על דרך זה בשאר. אך באמירה ובלי מעשה לא יהיה כן.

דף מקורות

ובזה נבא אל העניין. כי אמר משה, הנה לא הבטחת אלא רק בהיות לנו מעשה השלוש עשרה מידות ולא דיבור לבד. אך "ועתה יגדל נא כוח ה' כאשר דברת", עם שיהיה "לאמר" שהוא בשביל אמירה והזכרה ולא מעשה. כי המעשה כעת אין להם.